

реща се с всякакво догматизиране и умъртвяване, характерни за отживяващите формации. Тази мисъл има сили да преодолее криворазбраните принципи на университетската наука, да изтласква

баласта на псевдонаучната продукция да вдъхва повече съвременност в историко-литературните изследвания.

Иван Цветков

„СЪВРЕМЕННОСТИ НА ПАИСИЙ“

(Б. Ст. Ангелов, Съвременности на Паисий, I. София, 1963.
Издание на БАН, 208 стр).

Трудът на Б. Ст. Ангелов, старши научен сътрудник в Института за литература при БАН, има за предмет българските книжовници от XVIII век, малко проучени или съвсем непознати на образованите среди у нас, макар и да представят значителен интерес за изграждането на българската литературна и културна история. Докато най-видните личности на тази епоха, Паисий Хилендарски и Софроний Врачански, са влезли отдавна в кръгозора на научните изследователи и на просветеното общество, бидейки разглеждани подробно и в учебниците по литература, по-скромните по заслуги, но все пак достойни за внимание техни предтечи, съвременници или най-близки последователи са оставали дълго време в сянка, въпреки ценните си приноси за развоя на книжнината ни и ръста на просветата или на националното и гражданското съзнание. Да се зачетат тези забравени труженици на перото, по-малки или по-големи звена във веригата на историческия процес, оставаше дълг на специалистите, заели се да проследят добросъвестно и правилно този процес. Трудът на Б. Ангелов идва да запълни тук една значителна празнина.

В издадената първа част от този труд авторът се спира обстойно на книжовното дело на редица заслужили съвременници на Паисий Хилендарски, именно на Йосиф Братати, Никифор Рилски, Янкул Хрельовски, Стоян Кованлъшки, Дойно Граматик и Йосиф Хилендарски. За втора част остават да бъдат все тъй подробно проучени други труженици на книжовното поле през същата епоха, а именно Тодор Врачански, Теофан Рилски, Алекси Велкович, Милко Котленски, Роман Габровски, Пунчо Мокрешки, Панчо Калоферски и поп Пунчо, покрай които по-високо се издигат епископ Партений Павлович от Силистра, йеродякон Христофор Жефарович от Дойран,

йеромонах Спиридон от Габрово и един анонимен зографски монах и историк, добили по-широко образование за времето си и оставили документи, в които ясно личи будно народностно съзнание и воля за подтикване на културния и политически напредък в България.

Спирайки се в увода към първата част на изследването си на някои по-общии въпроси от литературата и съдбата на българския народ през XVIII век, Ангелов очертава сбито наченките на българското възрождане, свързани с делото на Паисий и Софроний. Авторът оценява справедливо извършеното досега за разясняване на важни проблеми от историята на това ранно възрождане, но все пак с основание намира, че учени като Шишманов, Златарски, Певев и по-млади техни последователи не са обърнали достатъчно внимание на по-скромните предтечи в книжнината ни, подготвили езика, възгледите и влиянието на най-видните писатели. „Разбира се, пише Ангелов, делото на тези книжовници не може да се сравнява по значение с делото на Паисий или на Софроний, те не се възмогат до техните постижения, но чрез творчеството си допринасят за тяхното идейно оформяне, а също допринасят за активизиране на духовния живот у нас. Във всяка област на културата има великани на човешката мисъл; редом с тях обаче има и по-скромни труженици, чието дело също е полезно, а понякога и подпомага изявата на таланта.“

Схванал така органическият развой на социалния и културния живот у нас, с взаимодействието между колективни и лични подбуди, Ангелов уместно се спира на книжовниците, първи пратеници на своето време, допринесли някак за успеха на по-късните си и големи приемници. С по-слаби дарби, но и с голяма ревност да бъдат полезни на общото дело, тези труженици се оказват истин-

ска необходимост за появата на познавателните представители на възрожденската просвета. Техният брой е по-голям, отколкото се е допускало преди, и тяхната дейност се простира върху всички краища на отечеството ни, при което главни огнища са били селища, издигнати икономически, или манастири, спасили традициите на някогашната писменост. Общо взето, съдържанието на тази писменост носи отпечатъка на средновековната религиозна поука, с толкова жития, проповеди и възхвали на светци, но все пак новите идеи на века, съвременните политически и социални въпроси и патристическото съзнание си пробиват видно път там, заедно с надмощието на живата народна реч и със стремежа на писателя-духовник да насажда не само по-високи религиозно-етически начала, но и критика над отживелите нрави и суеверия, над обществените и личните пороци. Йосиф Брадати дава тук тон на протеста у своите последователи срещу насилено на светски и духовни началници, срещу „идолопоклонници богати в днешний ден“ и „властители, дето не смишляват, нито имат грижа за домашни свои сиромаси“. Сатирата у него и у другите му събратя, свързана с искрено състрадание към простия народ, е насочена особено против духовниците, изневерили на християнския морал, и против крепители на невежеството и на робския режим, били те български чорбаджии или турски господари.

Посвещавайки най-много страници на този издигнат рилски монах, живял между 1690 и 1757 г., авторът проучва последователно и изчерпателно всички данни около неговия жизнен път, неговата книжовна дейност и неговите възгледи върху обществен и национален живот, за да изтъкне живата личност на писателя и новото в неговия начин да възприема действителността. Характерно за Йосиф Брадати е, че той, също като Паисий, не се затваря в килията си или в ограничената монашеска среда, а търси обществото на просветейи хора извън манастира, навсякъде в страната, надзърва така в неволите на цял народ, за да ги изнесе и в произведенията си. Жаден за въздуха на свободата и за контакт с нещастните си сънародници, той обхожда като таксидиот, проповедник и неуморен писател надлъж и шир България, посещавайки част от Македония (Кочанско), Самоков, Враца, Габрово, Видин, Свищов и други градове и покрайнини, запирайки се най-дълго в Самоков и Свищов, где то в две семейства намира най-радушен прием и възможност за спокоен книжовен труд. Дали той е родом от гр. Елена, както се вярваше доскоро,

или от Разлог, както сочат някои понови, непроверени още вести, остава открит въпрос. При решението на този въпрос, както и при други спорни точки от биографията или автобиографията на Йосиф Брадати авторът заема критическо становище, което говори за правилен подход към мнения и предположения, с грижата да се отдели безусловната истина от вероятното или необоснованото фактически. За пръв път досега Ангелов прави пълен преглед на книжовното дело на Йосиф, като проучва систематично самите ръкописи или преписите от тях и установява изворите им, езика им, времето на възникването им и тематиката им, със заетото от оригиналите на гръцки или на славянски и добавеното лично от преводача. Тази анкета е коствувала много труд на автора, но тя се оказва и плодотворна, с оглед на верния рисунък на личността и правилната характеристика на едно дело, упражнило голямо влияние върху съвременниците.

Спирайки се на тематиката, отразила идеи и настроения на преводача, Ангелов обръща внимание, първо, на грижата на Йосиф да укрепява бодрото народно чувство, като бичува угодничеството към турци или гърци, които използват възраста и политическото си влияние, за да угнетяват роба-християнини. После той очертава картината на бит и обществени отношения у нас, с изобличенията против остатъците от езическо време и липсата на сговор и взаимопомощ между българите, както и против всички фактори, които увреждат морала и материалното благополучие на семейството, особено против духовниците и учителите, пренебрегнали просветната и възпитателната си дейност. Мисълта за образование и културно въздигане на тъмната маса занимава често хуманиста-патриот, тя го вълнува и ободрява до степен да се превръща в негова благородна страст. „Колико желание имам ради душевно ваше спасение“, провиква се той веднъж, като говори за нуждата от поука и знания на простия народ. „Вие сте моя радост и веселия, вие сте свят очима моима... понеже вие сте мои отци и матери, и сестри и братя, и сънародници и чеда моя“. Топло състрадание към рода си и лют укор против учители, които гордо се отвърщат от народа и не мислят за просветата на учениците си, движат често перото на монаха, взел присърце лозунгите за възпитание в духа на по-напредничавите схващания за ролята на книгата и устната проповед между българите.

Нова страна от делото на Йосиф Брадати се разкрива в главата за образа на писателя и неговия „творчески процес“. За разлика от другите си съвремен-

ници, извън Паисий, Йосиф притежава ясно очертан личен характер, изпква като оригинална индивидуалност. На всичко в произведенията си, заето от чужди извори, той налага печата на своята воля и емоционална натура. Склонността към съзерцателен живот у него върви ръка под ръка с волята за обществена дейност, подсказана от непрестанна грижа за избава на народа от невежество и робско тегло. Не толкова чрез случайна проповед, колкото чрез книжовен труд Йосиф иска да влияе върху съвременниците си, в духа на една нравствена философия, присъща и на другите първи възрожденци. Той има съзнание за своята мисия като монах-народник, той не пропуска да говори за себе си, когато изтъква чувството си на дълг към народа и оправдава недостатъците на книжовното си дело. „Ащо кому не будет (задоволително) мое писание, и он сам да си напишет поизредно.“ Или: „Колико могох, толико писах. Кой может по-добре, да пишет“. Че по-ползено за простия народ е едно житие, което картинно и живо излага подвизите на някой светец или мъченик в името на народната доброчестина, нежели каноните (службите) и сухите псалтирски тълкувания, Йосиф подчертава неведнъж в преводите и компилациите си.

Как в частност постъпва Йосиф при подбора и преработките на произведенията си, Ангелов посочва с интересни примери, наричайки метода на работа в езиково, стилно и друго отношение „творчески процес“. Думата в случая е малко пресилено разбрана, понеже за истинско създаване, творчество, мъчно може да се говори при един писател, усвоил традициите на авторското умение доста механически, макар и да ги нарушава понякога с лични признаци за условията, при които работи, и с допълнителни сведения за исторически случаи и поуки. Това, което характеризира литературния вкус на Йосиф, е неговото старание да следва образцовите църковни писатели, да използва простотата и ясения смисъл на речта у Йоан Златоуст или Дамаскин Студит, а не претрупаната, пълна и абстрактна фразеология на автора, неразбираема за непросветения народ.

Същата изискана скруполюзност при установяване на извори и същия критически усет при оценка на чуждите мнения Ангелов проявява и в другите свои очерци, гдето материалът не е тъй обилен и личностите не тъй ярко проявени, както е при Йосиф Братати. Да се работи с охвехтели и мъчно четливи ръкописи на миналото, да се търси зависимостта им от чужди оригинали или от разни преписки и преработки и да се издирва авторството

на даден ръкопис, когато то не е изрично засвидетелствувано, е работа трудна — и малцина имат търпението и школовката на застрастения палеограф, за да се справят с всички проблеми на текстологията и коментарта. Ангелов е преодолел много от тези трудности и е достигнал до резултати, които бележат значителен успех на литературознанието у нас по тази част.

Вторият очерк е посветен на Никифор Рилски, чийто препис на Паисиевата история бе неотдавна критически издаден от Ангелов и чиято книжовна дейност не е била по-внимателно проучвана досега. За себе си този малко познат откъм биографията си писател бележи в преписа на един „Златоустов Маргарит“ следното: „Исписах сия божественная книга, зовема Маргарит, аз грешни монах Никифор, родом от великаго Трънова, от село Арбанаси...“ Работейки изключително в Рилския манастир, той е ученик и верен последовател на Йосиф Братати, чийто преводи преписва и дообработва на почит народен език, като изобщо следва правилата и мненията на учителя си. Гръцки език той е усвоил в родното си Арбанаси, така че той е имал възможност да контролира по-старите преводи, като ги възобновява езиково, в посоката на по-лесно достъпен за народа текст. Запазените 19 на брой негови житиета, слова, требници, тълковни евангелия и писмовници говорят за рядка трудоспособност, вдъхновявана от идеята за поддържане на живата вяра и на здравото народностно съзнание. Макар и възпитаник на Йосиф Братати, той не го достига нито в неговата темпераментна защита на християнските и гражданските добродетели, нито в неговото писателско умение. Влиянието му обаче върху книжовниците съвременници и върху читателите е било значително, определяйки му заслужено място между народните будители през втората половина на XVIII век. И тук Ангелов е трябвало да прояви критическа съобразителност и да прибегва до множество справки в ръкописите, за да определи с по-голяма сигурност изворите на писателя и оригиналния му влог при използване на чуждите оригинали.

В третия очерк е проследена книжовната работа на едно светско лице, по дух и склонност към монашески добродетели рядко изключение от обикновените селяни в XVIII век. Това е Янкул Хрельовски, родом от с. Хрельово (Рельово), Самоковско, който било в местната школа, било в Рилския манастир придобива вкус за четене и преписване на любими книги. Навярно заможен човек, той е работел, както сам признава, в собствения си дом, гдето е имал възможност да се отдава на

търпелив труд, както това личи от някои големи сборници, преписвани от него (само два от тях имат над хиляда страници). Интересът му е бил насочен към житиета на светци и към християнски проповеди, каквито е имал пред очи в ръкописите на Йосиф Брадати и Никифор Рилски. Отсъствува ли у него личният елемент, с изява на определени биографични черти, в замяна личи преклонението му пред подвизите на мъчениците за вяра и привързаността му към народната просвета. Гржиливият почерк и внимателният подбор на четивата говорят за живо чувство на отговорност пред обществото, за насоката на религиозното и народното възпитание.

Усилената книжовна дейност през тази епоха, бремна с хуманни и патриотически подбуди, е засягала еднакво западни и източни български краища. Ако на запад Йосиф е правил голяма школа със своята ревност за засилване на просветното движение, на изток Стойко Владиславов, бъдещият врачански епископ Софроний, е насаждал все тъй упорито, в духа на Паисиевите завети, любовта към книгата и към образованието. Негов добър последовател се оказва, между другото, поп Стоян Кованлъшки, от с. Кованлък, Търновско, който приготвя в 1783 г. един хубав препис на Паисиевата история (по втория препис на Софроний), два дамаскина (1796 и 1799 г.) и други някои преписи, без обаче да надхвърля в език и идеи средното равнище на събратята си. По-значителен се оказва като личност Дойно Граматик от Елена, който от младини и до смъртта си в 1840 г., като учител и свещеник, развива плодотворна дейност. Вземайки присърце обществените интереси на града, Дойно подготвя голям брой свои възпитаници за служба на народното движение и на книжнината. Неговият син Андрей Робовски продължава традицията на баща си и става най-близък сподвижник на Неофит Бозвели в борбата срещу гръцкото влияние в черквата и училището. Дойно преписва в 1784 г., използвайки пак преписите на Софроний, Паисиевата история, като не се задоволява да предава с малки езикови промени основния текст, но като внася в него редица добавки, които уточняват историческите факти. Когато изброява народите, които възхождат към рода на Афет, той не пропуска да отбележи, че между най-силните и славни от тях са били „московци, серби и българи“. А когато достига до разказа за цар Самуил, той го допълва с нови подробности, особено с епизода за Владимир и Косара, зает от „Разговор угодни народа словинскога“ на хърватина Качич-Миошич, както и с две стихотворения за

цар Крум и за Самуил и Косара, заети косвено, чрез някоя сръбска антология, пак от там. Поправяйки с българизми езика на сръбския си образец, Дойно свидетелствува за популярността на някои патриотически и религиозни сръбски книги у нас по времето на една общославянска солидарност на юг, насочена еднакво против турската и гръцката тиранична власт. Важни са по този случай съображенията на Ангелов относно използването на Качич-Миошичевата книга от нашите възрожденски писатели, особено от анонимния автор на т. н. Зографска история и от Дойно Граматик, при което авторът взема становище и по догадките на Юрдан Трифонов по въпроса за влиянието на онази книга в хърватски оригинал или в сръбска преработка.

Последният очерк в книгата е посветен на Йосиф Хилендарски, за когото нищо по-точно в биографско отношение не е установено. От него ни е останал един ръкопис без заглавие, който има за предмет ползата от четенето на книга и начинът, по който трябва да става самото четене. Интересно е, че Йосиф е предзнаначавал съчиненията си за „христоимените чеда“ в село Жеравна (Котленско), от което би могло да се заключи, че сам той е бил родом от това село или че като таксидиот го е посещавал често, понеже там е имало хилендарски метох. По език и стил изложението се доближава много до източния български говор; а по форма на излагането, чрез въпроси и отговори, то издава нещо съвсем непознато в средновековната ни литература. Изобличавайки мързеливите монаси и селяни, които не проявяват интерес към поучителната книжнина, авторът бие на съвестта на сънародниците, привеждайки и примери за ползата и от прочетеното. Някои от доводите и укорите се спосрещат с подобни мисли и настроения в други стари ръкописи, от което може да се заключи, че авторът е заемал от тях. Дали този непознат иначе писател не е самият Йосиф Брадати, пита се накрай Ангелов, без да се решава да твърди това, при липсата на каквато и да било сигурни доказателства за тъждество.

В края на книгата са дадени като приложени и части от словата, житиетата, преписите на Паисиевата история, някои важни добавки и песента за Крум и Никифор, както ги съдържат ръкописите на разглежданите книжовници. Този избор е твърде уместен, понеже читателят добива пълна възможност да се запознае пряко с езика и тематиката на неиздадени досега или недостъпни в популярни издания текстове.

Както изтъкнах вече, наблюденията и изводите на Ангелов говорят за дълъг и

критически изведен опит в областта на по-старата наша книжнина, где то личният елемент не изпъква по-често тъй релефно, както в трудовете на Паисий или Софроний. Важното тук е, че се посочва с анализи и примери как новата ера се подготвя бавно и систематично от предтечи, които робуват още на Средновековието, но предугаждат същевременно и новия дух на обществено-политическите промени, с устрема към просвета и ново национално битие. Оставало би да излезе от печат и втората част на очерците, с която се разширява и изчерпва картината на идейното раздвижване през XVIII век, отразено в книжнината, за да имаме пълна представа за наченките на българското литературно възрождане до края на XVIII век.

Със своето изследване Ангелов идва да допълни и доразвие щастливо един метод

на работа, начертан от вещи работници в това поле като Йордан Иванов, Боян Пенев и Петър Динеков. Той внася доколко нов елемент в проучванията си, доколкото се впуска в детайлна разработка на проблемите, съобразно с насоките на съвременната литературно-историческа школа и доколкото в анализа и критиката придържа най-строго в положително за си се свидетелствуваното, пазейки се от рискувани хипотези. Нека се надяваме, че втората част на труда му ще разшири значително нашето знание върху една неизяснена достатъчно епоха от нашата литература, за да схванем най-определено връзката между засиленото възрожденско движение и най-ранните му наченки.

Михаил Арnaudов

БЪЛГАРСКО ИЗДАНИЕ НА МАНАСИЕВАТА ХРОНИКА

Богатата българска литература през средните векове все още не е достатъчно добре показана за по-широк кръг културни читатели и дейци. Главна причина за това е обстоятелството, че голяма част от нейните най-ценни творби не са издадени, поради което остават недостъпни за преки научни занимания. А трудността става още по-голяма, като се вземе под внимание и фактът, че повечето от тези творби се намират в чужбина (СССР, Румъния, Югославия, Атон, Франция, Германия Англия и др.). И затова радостен факт за нашата културна общественост е печатната поява на един от важните паметници на старата българска литература, а именно на Манасиевата хроника, издадена под наслов „Летописата на Константин Манаси“. Издаден е фототипно Ватиканският препис на хрониката, с увод и бележки от проф. Иван Дуйчев. Така се осъществява една отдавнашна мечта на българската общественост и на българските научни дейци да видят пълно издание на този ценен исторически паметник. И веднага трябва да се каже, че хубавата инициатива за издаване на стари български ръкописи (фототипно или наборно) би трябвало да продължи, като се постави на по-здрави организационни начала. Хрониката излиза като книга първа на добре замислената поредица „Паметници на старата българска писменост“. Желателно е по-скоро да се явят и следващите номера на поредицата. За осъществяването на тази задача пряко са заинтересовани и отговорни институтите по литература, език и история при БАН.

Манасиевият летопис е отдавна познат на науката, особено чрез публикациите на руския учен А. Д. Чертков и на румънския славист Йоан Богдан, който публикува по-късен препис от XVI—XVII в. Ватиканският препис е ценен не само с това, че е един от древните преписи на хрониката, но особено с това, че е единствен богато илюстриран неин екземпляр. След като проф. Дуйчев направи отделно цветно издание на миниатюрите на тази хроника¹, сега естествено допълнение е нейното цялостно обнародване по Ватиканския препис. Двете най-нови издания, свързани с Манасиевата хроника, вече извънредно много улесняват всякакъв род проучвания не само върху нея, но изобщо върху българската култура, книжнина и живопис по-специално. Важно място имат те и относно заниманията върху нашата средновековна историография.

Изданието на хрониката се предхожда от увод, в който авторът проф. Дуйчев проследява историята на ръкописа, колко преписа има от Манасиевата хроника изобщо, въпроса за нейното проникване в сръбската и руската литература, как е попаднала във Ватиканската библиотека, кога се заражда научен интерес към нея, как постепенно се задълбочава този интерес и пр. Установява се, че днес са познати всичко пет преписа на хрониката — три са българска редакция и два са сръбска редакция.

¹ Миниатюрите на Манасиевата летопис. София, 1962 г.